

**НОВЕ ПРО МАЛОВІДОМІ ТА ВТРАЧЕНІ ТВОРИ ОЛЕКСАНДРА МУРАШКА: АТРИБУЦІЯ
ПОРТРЕТІВ ДРУЖИНИ НІМЕЦЬКОГО КОНСУЛА ЕРІХА ГЕРІНГА, ХУДОЖНИКА А. БАБЕНКА,
ТЕТЯНИ ЯШВІЛЬ, ЛІДІЇ МУРАШКО, КАРТИНИ «ВЕЧІР»¹**

Дар'я Добріян

***New about the little-known and missing works of Oleksandr Murashko: the attribution of
portraits of the German consul Erich Hering's wife, artist A. Babenko, Tetiana Yashvil, Lidia
Murashko, paintings "Evening"***

Daria Dobriian

The author attempts to attribute the lesser-known artistic works by Oleksandr Murashko (1875–1919). Some of them were considered lost, e.g. the images of Tetiana Jashvil or Lidia Murashko. Others, including a portrait of the German consul Erich Hering's wife, as well as a portrait of the artist A. Babenko (Murashko's pupil) and the painting "Evening", can still appear in the field of view of researchers. The author describes primary sources that allowed her to carry out the attribution, and details that suggested the correct way for the scientific search. A number of iconic paintings by Oleksandr Murashko are known only from some black-and-white or colour reproductions. First and foremost, we are talking about such works of the artist as "Merry-go-round", "Sunday" (1909), "On terrace", "Over the old pond", which trails were lost in the early 20th century. The author already touched upon the question of these paintings' fate (except for "Merry-go-round"). Nevertheless for a deeper understanding of the artist's work, it is necessary to explore the lesser-known, even lost pieces. The primary source for studying the heritage of the artist are listings of his works, that were compiled around 1919 by Marharyta Murashko. Despite the fact that they contain many inaccuracies and errors, the value of these listings cannot be overemphasized. Inter alia, there are works, which locations are unknown by far. But the idea of some of them can be formed from photos from the documentary and archival trust of the National Art Museum of Ukraine. Some researchers have managed to establish the names of many persons portrayed by Murashko, but there is a need to make further researches in this field. The attribution of each painting proves that even a limited amount of sources can give us an idea of the appearance of lost works, regardless the fact that not all of them were reproduced on the pages of printed publications or as photographs. At the same time, the assessment of various sources allows us to attribute the little-known portraits, because the names of many depicted persons remain unknown. But with each passing year it becomes more complex to set them.

Keywords: Art, painting, Oleksandr Murashko, little-known works, attribution, portrait of German consul Erich Hering's wife, portrait of the artist A. Babenko (Murashko's pupil), the painting "Evening", portraits of Tetiana Jashvil and Lidia Murashko.

¹Стаття, яка публікується, є розширеною та суттєво доповненою версією публікації у науково-популярному виданні: ДОБРІЯН Д., 2020, Крок за кроком. Атрибуція маловідомих портретів О. Мурашка, *Антиквар*, 1 (115), 74–81.

Ряд знакових картин класика українського живопису Олександра Мурашка (1875–1919) ми знаємо лише з чорно-білих і зрідка кольорових репродукцій. Передусім йдеться про такі його твори, як «Карусель», «Неділя» (1909), «На терасі», «Над старим ставом», сліди яких губляться на початку минулого століття. Про долі цих полотен (за винятком «Каруселі») ми вже писали (Добріян 2019, с. 100–109, Добріян 2019, с. 106–111), однак для глибшого розуміння творчості художника необхідно досліджувати й менш відомі, навіть утрачені речі.

Основним джерелом для вивчення спадщини майстра є списки його робіт, складені приблизно 1919 року Маргаритою Мурашко. Попри те, що вони містять безліч неточностей і помилок, значення цих списків важко переоцінити. Серед інших там вказано твори, місцезнаходження яких сьогодні невідоме, але скласти уявлення про деякі з них можна за фотографіями з документально-архівного фонду Національного художнього музею України (НХМУ). Дослідникам попередніх поколінь удалося встановити імена багатьох портретованих, однак ця робота потребувала продовження.

Зокрема, нашу увагу привернула якісна фоторепродукція жіночого портрета, на звороті якої міститься напис: «1911 рік, Київ, (пастель + сангіна + вугілля)» (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 166, арк. 1 зв.). Зображення респектабельної пані відразу здалося нам знайомим, адже в архіві художника зберігаються два унікальних знімки, зроблені того ж 1911 року на Малій Житомирській, 14, і на обох цей портрет стоїть на мольберті. На одному з фото бачимо інтер'єр майстерні, на другому — Мурашка за роботою над самим твором (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 135 (а); од. зб. 135 (б)).

Ил. 2. Майстерня О. Мурашка на Малій Житомирській, 14. Фото 1911 р. ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 135 (б).

Ил. 1. О. Мурашко. Портрет дружини німецького консула Еріха Герінга (?). 1911. Пастель, сангіна, вугілля. Місцезнаходження невідоме. Відтворено за репродукцією. ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 166.

У вже згадуваних списках Маргарити Мурашко ми виявили декілька графічних портретів, датованих 1910–1911 роками. Якщо виключити чоловічі та виконані тільки сангіною, залишиться один варіант — портрет дружини тодішнього консула Німеччини Еріха Герінга (Богуславський 1912, с. 492). На користь цього припущення було й те, що у спогадах Євгена Кузьміна, де цей твір відтворювався чи не єдиний раз, він мав підпис «Портрет Г.» (Кузьмин 1928, с. 204–205). Із тих само списків М. Мурашко відомо, що на момент убивства художника портрет був власністю консула (ДАФ

НХМУ, ф. 12, од. зб. 105, арк. 4), але ні про долю цього твору, ні про те, як виглядала фрау Герінг, ми нічого не знали.

Переконалися в тому, що для портрета позувала саме дружина німецького консула, допомогла картина О. Мурашка з зібрання НХМУ «Дама в білій перуці» (інша назва «*Tête poudrée*», що в перекладі з французької означає «напудрена голова»). Твір демонструвався на кількох виставках митця — прижиттєвих і посмертній, та ні в каталогах (Каталог 1912, с. 15; Каталог 1922, с. 5), ні у знайдених рецензіях (Кузьмин 1913, с. 68; М. Т. 1914, с. 3; Динцес 1922, с. 3) ім'я моделі не називалося. Однак у тексті до виставки українського портрета 1925 року (хоч на ній «*Tête poudrée*» не експонувалася) Федір Ернст принагідно зазначив, що на картині зображено дружину консула Герінга (Щербаківський 1925, с. 40).

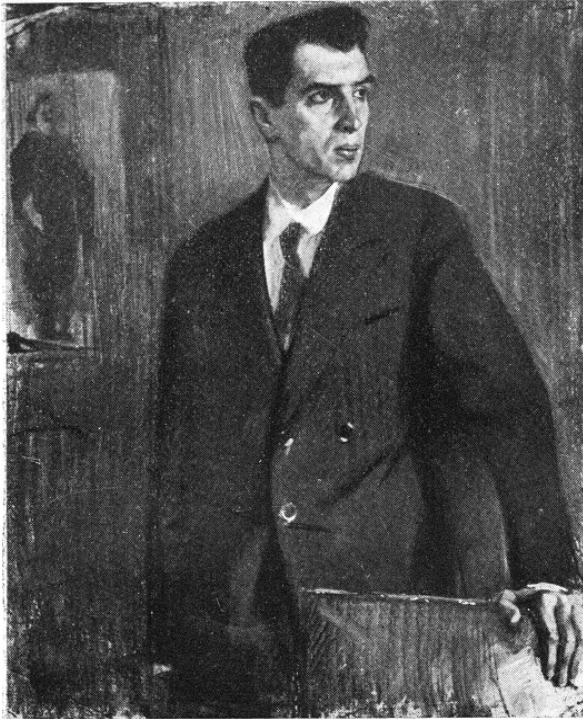
Сучасник і — що важливіше — знавець творчості О. Мурашка, він навряд чи міг помилитися. Але «Даму в білій перуці» виконано олією на дереві, тоді як твір, що цікавив нас, — у графічній техніці. У списках Маргарити Мурашко ці портрети також значилися як різні, хоч і створені в один рік (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 105, арк. 4). Олійна робота навіть містить точну дату: «25 апреля 1911 г.» (Виставка 1966, с. 36), і оскільки така точність не характерна для Мурашка, можна припустити, що це було забаганкою замовника. Незрозуміло тільки, чому «Дама в білій перуці» так і залишилася в майстерні О. Мурашка.

Звісно, нічого не заважало майстрові зобразити одну модель двічі. Щоб підтвердити чи спростувати цю версію, вдаймося до порівняльного аналізу. На перший погляд, дама на олійному портреті виглядає молодшою, але таке враження може скластися за рахунок перуки й театрального гриму. Щодо рис зовнішності — овалу обличчя, розрізу очей, форми носа та губ, то вони здалися нам дуже й дуже схожими. І навіть прикраси на обох дамах були подібними. Тож ми маємо підстави вважати, що художникові позувала одна й та сама жінка. І хоча ці спостереження не наблизили нас до встановлення місцезнаходження портрета, зате підказали можливий напрям пошуків.

Чи то через популярність, що її Мурашко набув у Німеччині, чи завдяки шлюбіві з Маргаритою Крюгер, чий батько був німцем, український художник мав тісні зв'язки не лише з мистецьким середовищем Німеччини, а й з німецькою громадою Києва. Того ж року, що «Портрет Г.» і «Даму в білій перуці», він створив портрет пастора Генріха Юнгера, котрий в 1909–1920 роках служив у лютеранській церкві св. Катерини (доля цього портрета також не з'ясована). Зрозуміло, що пастор і консул були чи не найбільшими авторитетами для київських німців поза батьківщиною. Контакти з представниками німецької спільноти мала свого часу й матір художника Марія Крачковська, чим пояснюється той факт, що хрещеним батьком її дитини був саксонський підданий Іван Форштер (Добріян 2017, с. 94–95). Утім, встановити, чи підтримував він зв'язки зі своїм хрещеником, коли той став дорослим, нам не вдалося.

Іл. 3. О. Мурашко. Дама в білій перуці. 1911. Дерево, олія, 111 × 87. Національний художній музей України.

Іл. 4. О. Мурашко. Портрет А. Бабенка. 1914.
Пастель. Місцезнаходження невідоме.
Відтворено за: Сліпко-Москальців К.
О. Мурашко. Харків: Рух, [1931]

Упевненіше можна говорити про атрибуцію іншого портрета, на якому зображено молодого чоловіка в темному костюмі. Можливо, єдиний раз робота відтворювалася 1931 року в книзі Костя Сліпка-Москальцева, проте знову без підпису (Сліпко-Москальців 1931, б/с). На щастя, двома роками раніше вийшла стаття Юхима Михайліва, де він пише про захоплення Мурашка технікою пастелі та про «новий шедевр», створений ним 1914 року в новому матеріалі — «Портрет А. Бабенка». *«Це велика ретельно виконана, без натяку на ескізність, праця. З першого ж моменту вона переконує своєю серйозністю, великим майстерством і школою. Загальний тон композиції спокійно синьо-чорний, а з нього виринає спокійне обличчя чоловіка, trois-quatre, з надзвичайно гостро виявленими рисами індивідуальності. Це справжня картина в одному обличчі. Тут і психологія і зовнішня схожість з'єдналися в одній формі. Спокійне тло м'яко порушується теплою плямою картини Веласкеца „Маркіз del Borro“.* Цим скромним жестом Мурашко вказав на

того, чиї твори уважно вивчав у Луврі» (Михайлів 1929, с. 152).

У часи Мурашка (та, певно, і Ю. Михайліва) портрет вважався творінням Дієго Веласкеса (Beschreibendes 1904, s. 399), однак нині його приписують пензлю французького живописця першої половини XVII століття Шарля Меллена, не вказуючи при цьому імені зображеного (Меллен Ш. Чоловічий портрет. Бл. 1630. Полотно, олія, 204,6×123,1. Берлінська картинна галерея). Саме репродукція картини Меллена стала визначальною в атрибуції чоловічого портрета роботи Олександра Мурашка.

Що ж до А. Бабенка, то він був учнем приватної студії Мурашка і навіть старостою, як свідчить одна з учениць митця Н. Алексеєва-Горбунова (у спогадах вона називає Бабенка Бабієнком) (Алексеєва-Горбунова 1994, с. 97). На жаль, його повне ім'я встановити поки не вдалося. Судячи з листа, надісланого молодим художником своєму вчителю з фронту, їх пов'язували не тільки професійні інтереси, але й приятельські стосунки (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 36). Відомо, що в 1917 році портрет Бабенка демонструвався на виставці перших професорів Української Академії мистецтва (УАМ) з

Іл. 5. Ш. Меллен. Чоловічий портрет. Бл. 1630. Полотно, олія,
204,6 × 123,1. Берлінська картинна галерея.

нагоди її відкриття. Збереглося фото експозиції, завдяки чому можна скласти уявлення про розмір твору. Згодом він фігурував на посмертній виставці О. Мурашка (під № 23) (Каталог 1922, с. 5), а після її закриття на початку 1923 року слід пастелі губиться.

До атрибуції ще одного твору нас підштовхнули спогади дружини О. Мурашка: «А[лександр] А[лександрович] довольно долго не начинал работу. Но потом, в середине июня [1914 року — Д. Д.], начал сразу две вещи: „Прачку“ и „Вечер“, — пише Маргарита Августівна. — Помню эти чудные, ясные тихие вечера, когда мы взбирались с ним на гору, где я позировала для „Вечера“... («Эти десять лет» 2016, с. 19).

Із двох згаданих картин дослідникам відома лише «Праля» (з колекції НХМУ), що належить до кращих зразків творчості митця і входить до золотого фонду вітчизняного та європейського мистецтва. Побачивши її (уже не вперше) на одній з виставок, відомий

Іл. 6. Фотографія картини О. Мурашка «Вечір» (інша назва — «На горі»). 1914. Місцезнаходження твору невідоме. Світлина з колекції Ірини Халєвки (Київ).

російський живописець і приятель Мурашка Михайло Нестеров написав авторові полотна: «Был на выставке „Союза“. От Ваших вещей то же впечатление, что и в Киеве: „Вечер“ цельнее во всех отношениях „Прачки“. <...> От тех не многих, с кем пришлось говорить о Вас, слышал похвалы Вам» (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 22, арк. 1 зв.).

І спогади Маргарити Мурашко, і професійне судження Нестерова (який іноді не соромився й покритикувати свого молодшого колегу (Членова 1982, с. 16–18)) неабияк нас зацікавили. Та проблема полягала у тому, що з неатрибутованих полотен

О. Мурашка, котрі збереглися в оригіналах і репродукціях, жодне не відповідало назві «Вечір».

Намагаючись встановити, як виглядала картина, ми звернулися до її виставкової історії. Відомо, що два твори, написані влітку 1914-го, Мурашко демонстрував на XII виставці Союзу російських художників (СРХ) — спочатку в Москві (26 грудня 1914 — 2 лютого 1915), а згодом у Петрограді (14 лютого — 29 березня 1915) (Каталог 1914, с. 12; Каталог 1915, с. 13), де їх бачив М. Нестеров. Однак ні численні знімки експозиційних залів СРХ із фонду секретаря об'єднання В'ячеслава Бичкова (РДАЛМ, ф. 2066, оп. 1, од. зб. 240, 241), ні рецензії критиків, ні зображення в ілюстрованих додатках тогочасних газет не допомогли нам в ідентифікації «Вечора». Даремними були й спроби відшукати його в матеріалах восьмої виставки київських художників-«бахтінців», де полотно експонувалося 1916 року під назвою «К вечеру» (Каталог 1916, с. 8).

У списках творів О. Мурашка за 1914 рік, крім відомих нам «Пралі», «Селянської родини», портрета художниці Катерини Євгенівни Іваницької та декількох графічних портретів, значаться дві роботи з назвою «На горі» — картина та етюд (ДАФ НХМУ, ф. 12, од. зб. 105, арк. 7). Дата створення, а також слова Маргарити Августівни про чудові **вечори**, коли вона разом з чоловіком піднімалася **на гору**, щоб позувати для його нової композиції, дають підстави твердити, що йдеться про один і той самий твір. Переконає в цьому і текст

Ю. Михайліва, де фактично повторюється розповідь Маргарити Мурашко, але замість картини «Вечір» названо картину «На горі»: *«Наступного 1914 року весною, відпустивши студійців на літні вакації, Мурашко їде на Полтавщину, під Лубні, на хутір Лучки, до художниці Є. Іваницької. Яюсь довго не працювалось тут. <...> Але раптом у нього визріло дві теми, і він почав їх в один день разом. Ранішні години він віддавав „Працці“ — композиції жовто-оранжевих кольорів з сліпуче яскравими смугами червеного сонця на воді в балії, на білизні й на самій працці, а ввечері малював дружину — „На горі“»* (Михайлів 1929, с. 151). Принагідно зазначмо, що родина Крюгерів, з якої походила Маргарита Мурашко, була знайома з Катериною Іваницькою і раніше. Про це, зокрема, свідчать дві поштові картки, надіслані Августом Крюгером донькам Катерині та Єлизаветі (рідним сестрам Маргарити), котрі відпочивали у Іваницьких улітку 1907-го (Арх. кол. муз. «Духовні скарби України»).

У списках Маргарити Мурашко також вказано, що «На горі» є власністю киянина Дехтярьова, про якого, на жаль, ми знаємо вкрай мало. Відомо, що Микола Дехтярьов (Дегтярьов), був колекціонером, мав давні приятельські стосунки з колегою Мурашка по УАМ, художником Абрамом Маневичем, що підтверджують листи до останнього (ДАФ НХМУ, ф. 28, од. зб. 74–78). На початку 1917 року Мурашко написав портрет Дехтярьова, який згодом потрапив до колекції київського лікаря-фтизіатра Антона Івановича Собкевича, у 1947-му був переданий до Київського державного музею українського мистецтва, а звідти — до Севастопольського художнього музею імені М. П. Крошицького, де нині й зберігається. До речі, повне ім'я власника картини — Миколи Степановича Дехтярьова — ми дізналися з картотеки Собкевича, куди він вносив дані про твори своєї колекції. Крім того, на картці було зазначено, що «Портрет Дехтярьова» придбано 1935 року за 150 крб у Маргарити Мурашко.

Оскільки «Вечір» ніколи не входив до зібрання А. Собкевича, здавалося б, цей напрямок пошуку вичерпано. Утім, невдовзі авторів цих рядків пощастило познайомитися з Іриною Георгіївною Халявкою, онукою колекціонера. Серед десятків показаних нею довоєнних знімків — квартири Собкевичів і кількох окремих творів — був один, що врешті-решт дозволив ідентифікувати «зникле» полотно. Ідеться про чорно-білу фотографію із зображенням жінки на тлі пейзажу. В її постаті пізнається Маргарита Мурашко, до того ж на картині є пес, якого, схоже, ми вже бачили на полотні 1909 року «На терасі». На звороті паперового аркуша, до якого було прикріплено знімок, містився напис: «Мурашко О. О. Фото від Ніни Мелітонівни Болотової».

У тому, що це справді робота Олександра Мурашка, ми переконалися трохи згодом, коли побачили її серед інших картин митця на знімку 1917 року, зробленому на виставці перших професорів УАМ. Але з'ясувати, під якою назвою вона експонувалася, через відсутність каталогу не змогли.

Що ж до Ніни Болотової, то вона, як згадує київський художник-шістдесятник Вілен Барський, працювала разом з чоловіком, Михайлом Григоровичем Болотовим, у фотолабораторії Інституту рентгенології; обидва захоплювалися архітектурою старого Києва (Вилен 1986). Відомо, що 1962 року, вже після смерті Михайла Григоровича, його фотоетюди — своєрідні портрети споруд — з успіхом демонструвалися у Київському музеї російського мистецтва та Будинку архітектора в Москві. Про першу виставку зворушливо написав близький друг Болотових, письменник Віктор Некрасов (Некрасов 1962).

Є в біографії Ніни Болотової ще один важливий для нас факт. Річ у тім, що в 1920-х роках вона навчалась у Першій художньо-індустріальній профшколі в Юхима Михайліва, який вже тоді ретельно вивчав творчість О. Мурашка, готував статтю про нього, спираючись на спогади удови митця та надані нею матеріали (Михайлів 1929). Отже, можна припустити, що

фотографія «Вечора» походила з архіву Маргарити Мурашко, а до Ніни Болотової потрапила від її вчителя. Також цілком імовірно, що автором знімка була сама Ніна Мелітонівна або її чоловік. Те, що вони займалися фотофіксацією художніх творів, potwierджують слова Юрія П'ядика — зятя Антона Собкевича, батька Ірини Халявки та дослідника творчості Юхима Михайліва. У книзі про митця він пише, що скляні фотопластини з оригіналів його робіт отримав саме від Ніни Болотової (П'ядик 2004, с. 147, 152–153, 157, 161–163, 165).

Якщо картина «Вечір», портрети фрау Герінг та А. Бабенка ще можуть з'явитися в полі зору дослідників, то твори, про які йтиметься далі, сьогодні вважаються втраченими. Історія їхньої атрибуції почалася 2016 року, коли до автора цих рядків звернувся завідувач відділу графіки НХМУ Данило Нікітін із проханням допомогти у пошуках репродукції однієї з робіт, що зникла під час Другої світової війни. Її детальний опис містився в інвентарних книгах надходжень до художнього відділу Всеукраїнського історичного музею імені Т. Г. Шевченка (нинішнього НХМУ), які свого часу вів Ф. Ернст, і вивченням яких уже багато років займається Д. Нікітін: *«Погруддя жінки в білій блузі. Поясний портрет, сидить, корпус $\frac{3}{4}$, голова профіль; років 30, буре волосся зачисане назад, шия одкрита, блузка з одкладним комірцем, ліва рука з кілечком. Під лівою рукою — зелена матерія. Поле заштриховано переважно зеленим, червоним, чорнобурих кольорами. Направо унизу підпис: „А. М. 1907“. Пастель. 76×66»* (АФД НХМУ, оп. 1 а, од. зб. 5, спр. 1–82, арк. 31). На жаль, написане не асоціювалось у нас із жодною знайомою картиною О. Мурашка. І все-таки була одна серйозна зачіпка: час створення, адже, як ми зазначали, митець у край рідко датував свої роботи. У каталозі виставки, влаштованої 1929 року на честь 30-річчя Всеукраїнського музею, серед 13 творів Мурашка значився графічний портрет із тією самою датою — 1907 (Українське малярство 1929, с. 87). Порівнявши розміри, вказані в інвентарній книзі та каталозі (до речі, післяреволюційні видання вже містили інформацію про техніку та розмір, що значно полегшує роботу науковців), ми переконалися, що це — одна й та сама робота. Також у виданні 1929 року сказано, що на портреті зображено доньку Н. Г. Яшвіль (Ернст помилково оцінив вік портретованої в 30 років, хоча насправді їй було вдвічі менше).

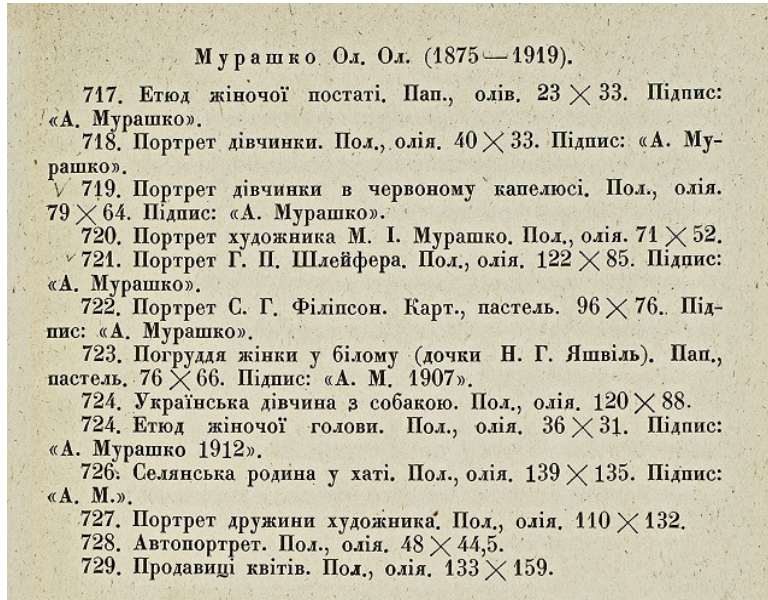
Княгиня Наталія Григорівна Яшвіль (у дівочтві Філіпсон) була власницею маєтку на

Іл. 7. На виставці «Українське малярство XVII–XX ст.». 1929. Місцезнаходження оригіналу фотографії невідоме, зображення надано НХМУ.

хуторі Княгиніне в чотирьох верстах від села Сунки (у той час Черкаського повіту Київської губернії, нині Смілянського району Черкаської області). Разом із сестрою Софією Григорівною Філіпсон вона перетворила хутір на справжній мистецький осередок, організувавши там артіль народних промислів. Для відпочинку та роботи до Княгиніного приїжджали Я. Станіславський, О. Щусев, М. Прахов, М. Нестеров, який саме там написав 1905 року портрет Наталії Яшвіль; навідувався до сестер і О. Мурашко з родиною.

Обличчя Тетяни Миколаївни Яшвіль (у заміжжі Родзянко) знайоме нам за чудовим портретом Нестерова з колекції Національного музею «Київська картинна галерея». До того ж, за свідченням М. Прахова, саме вона позувала Мурашкові для постаті молодшої дівчини в картині «Неділя» (1909) (Добріян, Понамарчук 2019, с. 101–103). Утім, інформація про зовнішній вигляд портретованої не стала б у пригоді для виявлення репродукції (якої могло й не бути), коли б не щасливий випадок.

Іл. 8. Твори О. Мурашка в каталозі виставки «Українське малярство XVII–XX сторіч». Провідник по виставці. Виставка присвячена тридцятиріччю ювілею Всеукраїнського музею ім. Т. Г. Шевченка (1899–1929) / Під ред. й з вступ. нарисом Ф. Ернста. К., 1929. С. 87.

Наприкінці травня 2019 року старший науковий співробітник НХМУ Марина Дроботюк показала нам світлинку чи то постійної експозиції Всеукраїнського музею ім. Т. Г. Шевченка, чи то виставкової зали, де фігурувало чимало творів О. Мурашка. Музейники розуміли, що знімок зроблено до 1941 року, але точну дату встановити не могли. Картини, що потрапили до кадру, були відомі науковцям, за винятком двох. Порівнявши твори на фото з указаними в каталозі 1929 року, ми переконалися, що знімок зроблено саме на цій виставці, а робота ліворуч від «Старого вчителя» і є портретом Т. Яшвіль. Опис Ф. Ернста також збігався з побаченим нами. Коли саме твір опинився в колекції музею, достеменно невідомо, однак ми припускаємо, що це сталося

після 1919 року, коли вся родина Яшвіль-Філіпсон виїхала з Росії (Кызласова 2014, с. 141). Приблизно тоді ж до музею надійшов графічний портрет С. Філіпсон.

На фотографії була ще одна невідома нам робота, яка в каталозі значилася під № 718 — «„Портрет дівчинки“. Пол., олія. 40×33. Підпис: „А. Мурашко“». Скориставшись уже згаданими інвентарними книгами, ми знайшли портрет, що мав такі ж розміри, а саме «Портрет дочки М. І. Мурашка»: «Погруддя майже en-face, легкий поворот уліво. Темні очі, дивиться перед собою, розпущене волосся з проділом посередині падає на плечі. Зелене вбрання, червоно-руде тло. Внизу праворуч підпис: „А. Мурашко“ (частина літер обсипалася разом з фарбою). Полотно, ол. фарби. 40×33» (АФД НХМУ, оп. 1, од. зб. 49, спр. 1/80, арк. 27–27 зв.).

Ми припускаємо, що на картині зображено Лідію Мурашко (у заміжжі Малярову), молодшу доньку М. І. Мурашка. До речі, у своєму щоденнику Микола Іванович згадував про написання портрета Лідії у Бучі 1906 року, але, можливо, ішлося про іншу роботу (ДАФ НХМУ, ф. 17, од. зб. 3, арк. 126–127)².

До музею твір потрапив у квітні 1928 року, про що Ернст зробив відповідний запис, хоч і без уточнення імені портретованої (Нестуля 2008, с. 168; АФД НХМУ, оп. 1, од. зб. 49, спр. 1/80, арк. 27–27 зв.). Відомо також, що у 1908-му полотно експонувалося на виставці з нагоди

²Припущення, що М. І. Мурашко згадував про інший портрет своєї доньки, виникло тому, що в 1906 році Лідія вже не була дитиною. За інформацією дослідниці життя й творчості Миколи Мурашка Лесі Толстової, вона народилася приблизно між 1874 і 1877 роками.

40-річчя художньо-педагогічної діяльності М. І. Мурашка (Каталог 1908, с. 5)³, а з часів Другої світової про нього немає жодної згадки.

Порівнюючи данні з музейної книги обліку експонатів і каталогу 1929 року, ми звернули увагу на те, що в інвентарі Федір Ернст указує, хто зображений на полотні — «донька М. І. Мурашка», а в друкованому виданні — ні, а з портретом Тетяни Яшвіль усе відбулося точно навпаки. Звісно, у другому випадку він міг чогось не знати на момент передачі твору до музею, але як пояснити першу ситуацію?

Отже, атрибуція кожної картини доводить, що навіть за обмеженої кількості джерел можна скласти уявлення про вигляд утрачених творів, попри те, що не всі вони відтворювалися на сторінках друкованих видань чи на фотографіях. Водночас, аналіз різнопланових джерел дозволяє атрибутувати маловідомі портрети, адже імена багатьох зображених забуто, і з кожним роком встановити їх стає все складніше.

Список джерел та літератури

- Beschreibendes Verzeichnis der Gemälde im Kaiser-Friedrich-Museum*, 1904, Berlin: Georg Reimer.
- АЛЕКСЄЄВА-ГОРБУНОВА Н., 1994, Мені пощастило бути однією з перших учениць Академії мистецтва, *Українська академія мистецтва*, 1, 96–99.
- Архів фондової документації Національного художнього музею України (АФД НХМУ). Оп. 1 а. Од. зб. 5. Спр. 1–82. Інвентарна книга обліку експонатів Художнього відділу, 1902–1926 рр.; Оп. 1. Од. зб. 49. Спр. 1/80. Інвентарна книга обліку експонатів Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка, 1926–1935 рр.
- Архівна колекція музею «Духовні скарби України».
- БОГУСЛАВСКИЙ С. М., 1912, *Весь Киев: адресная и справочная книга*. К.: Типография 1-й Киевской артели Печатного дела.
- Вилен Исаакович Барский отвечает на анкету К. К. Кузьминского, 1986. В: *Антология новейшей русской поэзии у Голубой лагуны*: в 5 т. Т. 3Б, Ньютонвилл, 235–270. Available from: <http://kkk-bluelagoon.ru/tom3b/barskiy.htm>. [Accessed: 2nd May 2020].
- Виставка творів Олександра Олександровича Мурашка. Каталог, 1966, К.: Мистецтво.
- ДИНЦЕС Л., 1922, Открытие посмертной выставки А. А. Мурашко, *Пролетарская правда*, 282 (395), 8 декабря, 3.
- ДОБРІЯН Д., 2017, Відповідь, що ставить запитання. Знайдений запис про хрещення О. Мурашка, *Антиквар*, 11–12 (105), 94–95.
- ДОБРІЯН Д., 2019, «Propriété de Mr A. de Horwatt». До історії картини Олександра Мурашка «Над старим ставом», *Антиквар*, 5 (113), 106–111.
- ДОБРІЯН Д., 2020, Крок за кроком. Атрибуція маловідомих портретів О. Мурашка, *Антиквар*, 1 (115), 74–81.
- ДОБРІЯН Д., ПОНАМАРЧУК-МОЛОДШИЙ І., 2019, «Маємо честь і приємність запросити Вас...». Венеційське листування Олександра Мурашка, *Антиквар*, 1 (109), 100–109.
- Документально-архівний фонд Національного художнього музею України (ДАФ НХМУ). Ф. 12 (Фонд Олександра Мурашка). Од. зб. 33, 36, 105, 135 а, б, 166; ф. 17 (Фонд Миколи Мурашка). Од. зб. 3; ф. 28 (Фонд Абрама Маневича). Од. зб. 74–78.
- Каталог V выставки картин Киевских художников. Педагогический музей*, 1912, К.: Типография К. Н. Милевского и Ко.

³Під № 207 тут згадується «Портрет Л. И. М.», але в примірнику з бібліотеки Київської картинної галереї навпроти твору олівцем дописано «Лидия», тож у другому ініціалі допущено друкарську помилку. До речі, складачі тогочасних каталогів досить часто плутали «И» та «Н», як в іменах портретованих, так і в іменах самих художників.

- Каталог VIII-й выставки картин Киевских художников*, 1916, [Киев]: Тип. 1-й Киевск. Арт. Печ. Дела.
- Каталог XII выставки картин Союза русских художников, Москва, 1914–1915*, [1914], Москва: Товарищество типографии А. И. Мамонтова.
- Каталог XII выставки картин Союза русских художников, Петроград, 1915*, [1915], [Петроград]: Тип. Т-ва «Екатеринг. Печатное Дело».
- Каталог выставки картин, устроенной по случаю сорокалетнего юбилея художественно-педагогической деятельности Н. И. Мурашко (1868–1908)*, 1908, Киев.
- Каталог посмертної виставки картин професора Української Академії Мистецтв Олександра Олександровича Мурашко (1875–1919)*, 1922, [К.]: Государственный Трест «Киев-Печать».
- КУЗЬМИН Е., 1913, Письмо из Киева, *Аполлон*, 2, 66–68.
- КУЗЬМИН Е., 1928, Олександр Мурашко (спогади), *Червоний шлях*, 12, 204–205 (вставка).
- КЫЗЛАСОВА И., 2014, Княгиня Наталья Яшвилъ, *Русское искусство*, 1, 138–145.
- М. Т., 1914, Вторая выставка картин в «Художественном салоне», *Киевлянин*, 112, 25 апреля, 3.
- МЕЛЛЕН Ш. Чоловічий портрет. Бл. 1630. Полотно, олія, 204,6×123,1. Берлінська картинна галерея (Berliner Gemäldegalerie).
- МИХАЙЛІВ Ю., 1929, Майстер фарби й кольориту, *Життя й революція*, 10, 138–154.
- НЕКРАСОВ В., 1962, Фотографія? Ні, мистецтво!, *Радянська культура*, 26 (754), 1 квітня, 4. Available from: <http://nekrasov-viktor.com/Books/Nekrasov-Fotografia-Net-Iskusstvo.aspx>. [Accessed: 2nd May 2020].
- НЕСТУЛЯ О., 2008, *Федір Людвігович Ернст і його щоденник «Художній відділ» 1925–1933 рр.*, Полтава: РВВ ПУСКУ.
- П'ЯДИК Ю. В., 2004, Юхим Михайлів: Життя і творчість, К.: Мистецтво.
- Російський державний архів літератури і мистецтва (РДАЛМ, Москва). Ф. 2066 (Бичков В'ячеслав Павлович). Оп. 1. Од. зб. 240, 241.
- СЛІПКО-МОСКАЛЬЦІВ К., [1931], *О. Мурашко*, Харків: Рух.
- Українське малярство XVII–XX сторіч. Провідник по виставці. Виставка присвячена тридцятирічному ювілею Всеукраїнського музею ім. Т. Г. Шевченка (1899–1929)*, 1929. Під ред. й з вступ. нарисом Ф. Ернста, Київ.
- ЧЛЕНОВА Л., 1982, Михайло Нестеров і Олександр Мурашко, *Образотворче мистецтво*, 5, 16–18.
- ЩЕРБАКІВСЬКИЙ Д., ЕРНСТ Ф., 1925, *Український портрет: виставка українського портрету XVII–XX*, К.: Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка.
- «Эти десять лет большого, глубокого счастья...»: Спогади Маргарити Мурашко*, 2016. Авт. ст. та ком. Дар'я Добріян; укл. Віталій Ткачук. К.: ArtHuss.

References

- Beschreibendes Verzeichnis der Gemälde im Kaiser-Friedrich-Museum*, 1904, Berlin: Georg Reimer.
- ALEKSIEIEVA-HORBUNOVA N., 1994, Meni poshchastylo buty odniieiu z pershykh uchenyts Akademii mystetstva [I was lucky to be one of the first students at the Academy of Arts], *Ukrainska akademiia mystetstva*, 1, 96–99.
- Arkhiv fondovoi dokumentatsii Natsionalnoho khudozhnoho muzeiu Ukrainy (AFD NKhMU) [Archive of the archival documentation of the National Art Museum of Ukraine]. Op. 1 a. Od. zb. 5. Spr. 1–82. Inventarna knyha obliku eksponativ Khudozhnoho viddilu, 1902–1926; Op. 1. Od. zb. 49.

Spr. 1/80. Inventarna knyha obliku eksponativ Vseukrainskoho istorychnoho muzeiu im. T. H. Shevchenka, 1926–1935.

Arkhivna kolektsiia muzeiu «Dukhovni skarby Ukrainy» [Archival collection of the Museum "Spiritual Treasures of Ukraine"].

BOHUSLAVSKYI S. M., 1912, *Ves Kyev: adresnaia y spravochnaia knyha* [All Kiev: address and reference book]. K.: Typohrafiia 1-y Kyevskoi artely Pechatnoho dela.

Vilen Isaakovich Barskii otvechaet na anketu K. K. Kuzminskogo [Vilen Isaakovich Barsky answers Kuzminsky's questionnaire], 1986. V: Antolohiia noveishei russkoi poezii u Holuboi laguny: v 5 t. T. 3 B, Niutonvill, 235–270. Available from: <http://kkk-bluelagoon.ru/tom3b/barskiy.htm>. [Accessed: 2nd May 2020].

Vystavka tvoriv Oleksandra Oleksandrovycha Murashka. Kataloh [Exhibition of works by Oleksandr Oleksandrovych Murashko. Catalogue], 1966, K.: Мистецтво.

DYNTSES L., 1922, Otkrytie posmertnoi vystavki A. A. Murashko [Opening of the posthumous exhibition of A.A. Murashko], *Proletarskaia pravda*, 282 (395), 8 dekabria, 3.

DOBRIIAN D., 2017, Vidpovid, shcho stavyt zapytannia. Znaidenyi zapys pro khreshchennia O. Murashka [The answer that raises the question. Found O. Murashko's baptismal record], *Antykvar*, 11–12 (105), 94–95.

DOBRIIAN D., 2019, «Propriété de Mr A. de Horwatt». Do istorii kartyny Oleksandra Murashka «Nad starym stavom» ["Propriété de Mr A. de Horwatt". To the story of painting "Above the Old Pond"], *Antykvar*, 5 (113), 106–111.

DOBRIIAN D., 2020, Krok za krokom. Atrybutsiia malovidomykh portretiv O. Murashka [Step by step. Attribution of little-known portraits by O. Murashko], *Antykvar*, 1 (115), 74–81.

DOBRIIAN D., PONAMARCHUK-MOLODSHYI I., 2019, «Maiemo chest' i priyemnist zaprosyty Vas...». Venetsiiske lystuvannia Oleksandra Murashka ["Requests the honor and pleasingness of your presence". The Venetian correspondence of Oleksandr Murashko], *Antykvar*, 1 (109), 100–109.

Dokumentalno-arkhivnyi fond Natsionalnoho khudozhnoho muzeiu Ukrainy (DAF NKhMU) [Documentary and Archive Fund of the National Art Museum of Ukraine]. F. 12 (Fond Oleksandra Murashka). Od. zb. 33, 36, 105, 135 a, b, 166; f. 17 (Fond Mykoly Murashka). Od. zb. 3; f. 28 (Fond Abrama Manevycha). Od. zb. 74–78.

Katalog V vystavki kartin Kievskykh khudozhnikov. Pedagogicheskii muzei [Catalogue of the fifth exhibition of paintings by Kiev artists. Pedagogical Museum], 1912, K.: Tipografiia K. N. Mylevskogo i Ko.

Katalog VIII-oi vystavki kartin Kievskikh khudozhnikov [Catalogue of the eighth exhibition of paintings by Kiev artists], 1916, [Kiev]: Tip. 1-oi Kievsk. Art. Pech. Dela.

Katalog XII vystavki kartin Soiuzu russkikh khudozhnikov [Catalogue of the XII exhibition of paintings by the Union of Russian Artists], Moskva, 1914–1915, [1914], Moskva: Tovarishchestvo typohrafiy A. Y. Mamontova.

Katalog XII vystavki kartin Soiuzu russkikh khudozhnikov [Catalogue of the XII exhibition of paintings by the Union of Russian Artists], Petrograd, 1915, [1915], [Petrograd]: Tip. T-va «Ekaterin. Pechatnoe Delo».

Katalog vystavki kartin, ustroennoi po sluchaiu sorokaletnego yubileia khudozhestvenno-pedagogicheskoi deiatelnosti N. I. Murashko (1868–1908) [Catalogue of the exhibition of paintings, arranged on the occasion of the forty-year anniversary of artistic and pedagogical activity of N.I. Murashko], 1908, Kiev.

Kataloh posmertnoi vystavky kartyn professora Ukrainskoi Akademii Mystetstv Oleksandra Oleksandrovycha Murashko (1875–1919) [Catalogue of the posthumous exhibition of paintings by

- Professor of the Ukrainian Academy of Arts Oleksander Oleksandrovych Murashko (1875-1919)], 1922, [K.]: Gosudarstvennyi Trest «Kiev-Pechat».
- KUZ'MIN E., 1913, Pis'mo iz Kieva [Letter from Kiev], *Apollon*, 2, 66–68.
- KUZ'MYN Ye., 1928, Oleksandr Murashko (spohady) [Oleksandr Murashko (Memoirs)], *Chervonyi shliakh*, 12, 204–205 (vstavka).
- KYZLASOVA I., 2014, Kniaginia Natalia Yashvil' [Princess Natalia Yashville], *Russkoe iskusstvo*, 1, 138–145.
- M. T., 1914, Vtoraia vystavka kartin v "Khudozhestvennom calone" [The second exhibition of paintings in the "Art Salon"], *Kievlianin*, 112, 25 aprelia, 3.
- MELLEN Sh. Cholovichyi portret [Man Portrait]. Bl. 1630. Polotno, oliia, 204,6×123,1. Berlinska kartynna halereia (Berliner Gemäldegalerie).
- MYKHAILIV Yu., 1929, Maister farby y kolorytu [Craftsman of Paint and Color], *Zhyttia y revoliutsiia*, 10, 138–154.
- NEKRASOV V., 1962, Fotohrafii? Ni, mystetstvo! [A Photograph? No, art!], *Radianska kultura*, 26 (754), 1 kvitnia, 4. Available from: <http://nekrasov-viktor.com/Books/Nekrasov-Fotografia-Net-Ikusstvo.aspx>. [Accessed: 2nd May 2020].
- NESTULIA O., 2008, *Fedir Liudvihovych Ernst i yoho shchodennyk «Khudozhnii viddil» 1925–1933 rr.* [Fedir Liudvihovych Ernst and his diary "Art Department", 1925–1933], Poltava: RVV PUSKU.
- PIADYK Yu. V., 2004, Yukhym Mykhailiv: Zhyttia i tvorchist [Yukhym Mykhailiv: Life and Works], K.: Mystetstvo.
- Rosiiskyi derzhavnyi arkhiv literatury i mystetstva [Russian State Archives of Literature and Art] (RDALM, Moskva). F. 2066 (Bychkov Viacheslav Pavlovych). Op. 1. Od. zb. 240, 241.
- SLIPKO-MOSKALTSIV K., [1931], O. Murashko [O. Murashko], Kharkiv: Rukh.
- Ukrainske maliarstvo XVII–XX storich. Providnyk po vystavtsi. Vystavka prysviachena trydtsiatyrichnomu yuvileiu Vseukrainskoho muzeiu im. T. H. Shevchenka (1899–1929)* [Ukrainian painting of XVII–XX centuries. Exhibition guide. The exhibition is dedicated to the thirtieth anniversary of the Shevchenko All-Ukraine museum], 1929. Pid red. y z vstup. narysom F. Ernsta, Kyiv.
- CHLENOVA L., 1982, Mykhailo Nesterov i Oleksandr Murashko [Mykhailo Nesterov and Oleksandr Murashko], *Obrazotvorche mystetstvo*, 5, 16–18.
- SHCHERBAKIVSKYI D., ERNST F., 1925, *Ukrainskyi portret: vystavka ukrainskoho portretu XVII–XX* [Ukrainian Portraits: Exhibition of Ukrainian portrait of XVII–XX], K.: Vseukrainskyi istorychnyi muzei im. T. Shevchenka.
- «Ety desiat let bolshogo, hlubokogo schastia...»: Spohady Marharyty Murashko ["These ten years of great, deep happiness..." Marharyta Murashko's memories...], 2016. Avt. st. ta kom. Daria Dobriian; ukl. Vitalii Tkachuk, K.: ArtHuss.

Нове про маловідомі та втрачені твори Олександра Мурашка: атрибуція портретів дружини німецького консула Еріха Герінга, художника А. Бабенка, Тетяни Яшвіль, Лідії Мурашко, картини «Вечір»

У статті йдеться про атрибуцію маловідомих творів Олександра Мурашка (1875–1919). Деякі з них, наприклад зображення Тетяни Яшвіль або Лідії Мурашко вважаються втраченими, проте інші, як портрети дружини німецького консула Еріха Герінга, художника А. Бабенка (учня Мурашка), картина «Вечір», ще можуть з'явитися в полі зору дослідників. Автор статті розповідає про основні документальні джерела, що дозволили здійснити атрибуцію, та деталі, які підказали правильний напрямок наукового пошуку. Ряд знакових картин класика українського живопису Олександра Мурашка ми знаємо лише

з чорно-білих і зрідка кольорових репродукцій. Передусім йдеться про такі його твори, як «Карусель», «Неділя» (1909), «На терасі», «Над старим ставом», сліди яких губляться на початку минулого століття. Про долі цих полотен (за винятком «Каруселі») ми вже писали, однак для глибшого розуміння творчості художника необхідно досліджувати й менш відомі, навіть утрачені речі. Основним джерелом для вивчення спадщини майстра є списки його робіт, складені приблизно 1919 року Маргаритою Мурашко. Попри те, що вони містять безліч неточностей і помилок, значення цих списків важко переоцінити. Серед інших там вказано твори, місцезнаходження яких сьогодні невідоме, але скласти уявлення про деякі з них можна за фотографіями з документально-архівного фонду Національного художнього музею України та приватних архівів. Дослідникам попередніх поколінь удалося встановити імена багатьох портретованих, однак ця робота потребувала продовження. Атрибуція кожної картини доводить, що навіть за обмеженої кількості джерел можна з'ясувати, як виглядали втрачені твори, попри те, що не всі вони відтворювалися на сторінках друкованих видань чи на фотографіях. Водночас, аналіз різнопланових джерел дозволяє атрибутувати маловідомі портрети, адже імена багатьох зображених забуто, і з кожним роком встановити їх стає все складніше.

Ключові слова: Мистецтво, живопис, Олександр Мурашко, маловідомі твори, атрибуція, портрет дружини німецького консула Еріха Герінга, портрет художника А. Бабенко, картина «Вечір», портрети Тетяни Яшвіль та Лідії Мурашко.

Daria Dobriian, Phd, General director, Museum "Spiritual Treasures of Ukraine" (Ukraine). ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5903-5628>

Дар'я Добріян, кандидат історичних наук, генеральна директорка, Музей «Духовні скарби України» (Україна)

Received: 09-05-2020

Advance Access Published: June, 2020